

Dober Legent teh Suetnikov. Koroški rokopis iz 18. stoletja

Matija Ogrin

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
matija.ogrin@zrc-sazu.si

Koroški rokopis z legendami o svetnikih iz 18. stoletja je prvi obsežnejši prevod hagiografske literature v slovenski jezik. Z gledišč sodobne literarne vede se takšna zbirka pokaže kot zanimiv korpus motivov, tem in pripovedi.

Ključne besede: hagiografija / Koroška / barok / legende svetnikov / prevodi v slovenščino / Martin Kohemski

Uvod

V starejšem slovenskem slovstvu med srednjim vekom in razsvetljenstvom pogrešamo neko literarno zvrst, ki je bila skozi srednji vek in še dolgo v moderno dobo v evropski literaturi zelo popularna in razširjena, vendar je iz evidence slovenske literarne zgodovine videti, kakor da se v slovenskem jeziku razmeroma dolgo ni razvila: to je hagiografija – *vitae sanctorum*, življenjepisi ali žitja svetnikov. Posamezne hagiografije so bile napisane v okviru pridig, z Markom Pohlinom pa od leta 1768 čedalje pogosteje tudi v posameznih knjižicah. (Smolik 499–502) Toda literarno-zgodovinski priročniki dajejo podobo, da so večja hagiografska dela v slovenščini nastala šele v 19. stoletju.

Ta »vrzel« v starejšem slovenskem slovstvu je nenavadna in vsiljuje podobo, da verjetno ne razpolagamo z vsemi potrebnimi podatki in da morda celo ne gre za vrzel v slovenskem slovstvu, ampak v slovenski literarni zgodovini. Raziskovanje primarnih virov, zlasti rokopisov, kaže, da je res tako in da naša predstava o tem področju ni popolna.

To je potrdilo »odkritje« zelo obsežnega hagiografskega rokopisa iz srede 18. stoletja v slovenskem jeziku v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu. Rokopis, katerega naslov se začneja z besedami *Dober Legent teh Suetnikov*, obsega kar 1032 strani, popisanih v dveh stolpcih, in je po moji vednosti najobsežnejše slovensko besedilo 18. stoletja v rokopisu. Je prevod hagiografskega dela nemškega kapucinskega pisatelja Martina Cochemskega (1634–1712) z naslovom *Legenda sanctorum*, verjetneje *Legenden der Heiligen*, ki je izšlo leta 1705.

Ko govorimo o »odkritju«, ne mislimo na odkritje v ožjem pomenu besede. Rokopis je iz zapuščine Urbana Jarnika prešel v Arhiv Koroškega zgodovinskega društva. Tam ga je konec 19. stol. opazil Jakob Sket in ga kot prvi odkril slovenski javnosti s člankom v celovškem Kresu 1886. Razmeroma podrobno je opisal rokopis in vsebino, na primerjavo pisave in dokumentov v škofijskem arhivu pa oprl verjeten sklep (Sket 174), da je avtor rokopisa koroški jezuit Ožbalt Gutschmann (1727–1790). Svojemu opisu je Sket za vzorec dodal še prepis hagiografije o sveti Skolastiki za 10. februar. Naslednja omemba tega rokopisa je nato skoraj stoletje poznejša: Iv. Grafenauer je v posthumno objavljeni *Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva* (1973) rokopisu namenil en sam stavek: »Nekdo z rokopisom, podobnim Gutschmannovemu, je prevedel v podjunsko pobarvan jezik Cochenove svetniške legende.« (Grf 216) Pozneje se v literarnih študijah, kakor kaže, tega besedila več ne omenja.¹ Tudi hagiografska besedila Pohlinovega in poznejšega časa niso bila pogost predmet slovenske literarne vede, čeravno je Sket še leta 1886 lahko zapisal, »da se življenje svetnikov še dandanes najrajši bere in da je izmed knjig Mohorjeve družbe ta vrsta najbolj priljubljena.« (Sket 171).

Ko torej govorimo o »odkritju«, mislimo s tem ne le na možnost ponovnega preučevanja tega rokopisa, marveč tudi, da utegne slovenska baročna hagiografska proza razkriti prvine, s katerimi upravičeno postaja zanimiv predmet literarne vede.

Hagiografija in literarna veda

Hagiografija kot veda je sicer pomožna teološka disciplina in je kot taka bližje ekleziastični zgodovini in liturgiki, vendar pa so hagiografije kot besedila tudi predmet literarnozgodovskih obravnav poznoantične in srednjeveške dobe. Naj bo tu dovoljeno navesti le nekaj splošnih, kontekstualnih opomb.

Že E. R. Curtius navaja, da v pozni antiki osrednje mesto prvotnih hagiografij nista bila ne šola ne Cerkev, marveč ljudska pobožnost: ta se je napajala, kakor pravi, »iz dveh virov: kulta mučencev in kulta svetnikov. Prvi najde literarni izraz v *passio* (,mučeništvo'), drugi v svetniški *vita*.« (Curtius, 392) Obstajajo tudi združitve obeh pod-zvrsti, denimo, v predhodnem poročilu o mučenčevem življenju, ki se konča s krvavim pričevanjem za vero. Obe pod-zvrsti hagiografije sta že zelo zgodaj – že vsaj pri Prudenciju v 4. stol. – našli pot v latinsko umetniško poezijo in tako vstopili v tok evropske literature. Še medtem, ko so bile zgodnje hagiografije del ustnega izročila, so bile deležne raznih primesi poznoantične ljudske kulture. Tudi njihov prenos v umetniško latinsko poezijo ni potekal brez

spajanja z visoko latinsko kulturo tiste dobe, kakor izpričujejo značilni *topoi*, kakor denimo topos neizrekljivosti – ko pisec izraža svojo nezmožnost, da bi primerno opisal svetnikove kreposti in dejanja. (Curtius, 152)

Žitja ali *vitae* so bila v srednjem veku mogočen in razvejen korpus literature, ki so ga mnogi avtorji skušali zbrati in urediti. Najbolj znano sintezo na Zahodu je napravil dominikanski pridigar (sic – bližina pridige in *vitae*) in poznejši škof v Genovi Jacobus de Voragine proti koncu 13. stoletja. Njegovo delo se je razširilo po Evropi z množico prepisov in predelav, pozneje tudi v tiskani obliki, pod različnimi naslovi: najbolj znana naslova sta *Legenda aurea* in *Legenda sanctorum*. Delo je zajeto iz zelo različnih virov, iz cerkvenih učiteljev od sv. Avgušтина do sv. Bernarda, precej pa naj bi bilo v njem tudi ustne srednjeveške tradicije, zato mnoge življenjepise spremlja obilica legendarnih in mističnih pripovedi. V tej in podobnih zbirkah se je hagiografska literatura razširila po Evropi v nepregledni množici rokopisov in poznejših tiskanih izdaj, ki so bile pri ljudeh izjemno priljubljene in so bile dolga stoletja najbolj razširjeno ljudsko berilo.

V to obširno tradicijo, ki ni bila toliko biografska kakor predvsem pripovedna, je nato v 17. stoletju ostro posegla skupina jezuitskih hagiografov, ki se jih je po patru Jeanu Bollandu oprijelo ime La Société Bollandiste, nekoliko pozneje pa še benediktinska kongregacija sv. Mavra, ki jo je vodil pater Jean Mabillon – utemeljitelj moderne diplomatike kot vede o starih listinah. Bollandisti in Mabillon so hagiografijo postavili na temelj kritične filološko-historične metode in veljajo za utemeljitelje modernih pomožnih historičnih ved, zlasti diplomatike, paleografije, deloma tudi tekstne kritike. Iz hagiografije so izločili veliko legendarnega gradiva in s historično-kritičnimi ter filološkimi metodami dosledno analizirali veljavnost pisnih virov. Njihovo veliko delo, ki je izhajalo tri stoletja, *Acta sanctorum*, je pokazalo zelo spremenjeno podobo svetnikov. Nastala je znanstvena, biografska hagiografija. Njen moderni utemeljitelj, bollandist in jezuit Hippolyte Delehaye (1859–1941) je področje razdelil tako: spise o svetnikih, ki nastajajo iz raznolikih praktičnih potreb po čiščenju svetnikov, imenuje praktična hagiografija. Spise, posvečene znanstvenemu študiju teh besedil, pa imenuje znanstvena hagiografija. (Delehaye, »Hagiography») Ta ugotavlja, kakor zapiše Delehaye v svojem temeljnem delu *Les Légendes hagiographiques*, da praktična hagiografija obsega na moč raznolika primarna besedila, ki segajo od uradnih zapiskov vse do »poetskih kompozicij nadvse bujnega značaja, povsem ločenih od realnosti.« (Delehaye, *The Legends* 2)

Obstaja torej več razlogov, zakaj so hagiografije predmet literarne vede. Eden od njih je že ta, da so zaradi geneze v ljudski ustni kulturi zgodnjih krščanskih stoletij same po sebi del ustnega slovstva, z vsem, kar to pomeni. To ustno slovstvo je bilo na prehodu med pozno antiko in srednjim

vekom zapisano, zato je razumljivo, da so avtentična pričevanja o žitjih svetnikov v nekaterih vejah izročila bolj, v drugih manj, toda vsaj deloma prepletena tudi z legendami in spiritualističnimi pripovednimi elementi.

Drugi razlog, da imajo življenjepisi svetnikov legitimno mesto v literarni vedi, je nakazal že Curtius: konec antike in v srednjem veku jih je dodatno preoblikovala latinska literarna kultura s svojo retoriko in sistemom srednjeveških literarnih slogov. Zapisovalca *vitae* je ob tem, ko je želel spoštljivo počastiti svetnika z opisom vsega, kar mu je bilo o svetniku sporočeno, animirala tudi želja, da bi bilo besedilo zapisano v skladu s pozno- ali novolatinsko literarno kulturo. To jim podeljuje določeno estetsko kvaliteto, zaradi katere jih je, podobno kakor pridige, treba preučevati kot polliterarna, mestoma celo kot zgodnja literarna dela.

Tretji razlog, razumljivo, izhaja iz posebnosti slovenske literarne zgodovine, ki spričo redkosti in pomembnosti starejših slovenskih besedil vsa takšna dela upošteva – tembolj, če gre za redke primere (pol)literarne zvrsti, ki zapolnjujejo določeno praznino v tipološkem drevesu slovenskega slovstva. Dejstvo, da gre za prevod in ne za »izvirno« delo, je sicer pomembno, ni pa odločilno. Naposled so bila malone vsa temeljna dela s *Svetim pismom* na čelu, ki smo jih Slovenci dobivali od srede 16. stoletja, večidel prevodne narave – in vendar to ne zmanjšuje njihove pomembnosti za razvoj slovstvenih oblik, našega jezika in duhovne kulture nasploh.

Po teh uvodnih opombah se lahko posvetimo našemu rokopisu.

Kodikološki opis rokopisa

Rokopis s signaturo HV 9/39 Koroškega deželnega arhiva v Celovcu je vezan v lesene platnice, prevlečene s temno rjavim usnjem, velikosti pribl. 25 x 20 cm; prek hrbta meri rkp skoraj 12 cm in je verjetno najobsežnejši rokopis s slovenskim tekstom sploh. Knjigo zapirata dva zapirata z medeninastim okovjem. Knjižni blok je iz močnejšega, ročno narejenega papirja sive barve modrikastega nadiha, enak v vsem rkp. Papir ima izrazito zrnato in tekstilno fakturo, vlakna so opazna. Odtis sita je komaj viden proti luči, vodnih znamenj ni opaziti. Obsega viii + 1032 paginiranih + iii strani, tj. skupaj 522 folijev. Paginacija je originalna, narejena z enakim črnilom kakor tekst. Rkp je sestavljen iz seksternijev (lege, sešite iz šestih preganjenih pol, po 12 folijev). Nekatere so bile tudi obsežnejše, ker je na nekaj mestih po troje ali četvero listov izrezanih, vendar paginacija teče zvezno, tudi tekst je videti neprekinjen.

Besedilo je napisano v dveh stolpcih, ki sta včrtana na stran z rjavim črnilom, enakim kakor je tekst na prvih polah, pozneje pa se črnilo glavnega teksta spremeni (kar pomeni, da si je pisec pripravil strani s stolpci

vnaprej), črte pa so linirane s svinčnikom. Od str. 116 naprej so mnogi odlomki oz. citati, tudi naslovi nekaterih legend, izpisani z rdečim črnilom, ki spominja na srednjeveške rubrike (*litterae rubrae – rubrica*), vendar pogosto ne gre za členitev besedila na poglavja, ampak za poudarjanje pomembnih odlomkov. Ves rokopis je napisala ena sama roka v lepopisni kurzivi, napak oz. popravkov je zelo malo. Celoten rokopis je skrbno izgotovljen in verjetno pripravljen za tisk.

Nastanek datiramo zlasti po grafičnih znamenjih (pisava, poudarki *in rubro*) v sredo 18. stoletja ali le nekoliko pozneje, po narečnih vplivih pa nastanek brez dvoma lahko umestimo na Koroško; zdi se, da je bilo avtorju prevoda najbližje podjunsko narečje.

Besedilo in avtor izvirnika

Besedilo nosi naslov *Dober Legent teh Suetnikov. tu je Enu lopu na tenku inu ponisbnu popisjanje tiga Shiulenja terplienja inu Smerti Od teh lubeh Sueteh boshjeh na en vsak Dan tiga zielega Leta Skus Pat: Dionijium od Linzburgha, tiga zhihtiga Provinza Capuzinarja postaulen inu vuntbalen po njegovemu frezbnemu faspanju, is perpuhjenja teh Vijheb; od suo velku Falarjou ozhbisen [...] tudi is stue noi 30 novemi perpraulenmi perpifan. Namies zhihtu kratku inu sbleht popifanem Shiulenjam teh Svetnikov, obzjeran, vunsbrisan, inu s'velku bulsbem Noterrihtanjam kaker poprei vun dan biu, skus Patra Martin od Cochem tiga rainarskega Provinza Capuzinarja, Jubilarium inu Semioren Cöln inu Frenkfurt. v Verlag Carl Joseph Benkard Bukovski vtisk, vleti M.D.CC.XXIII.*

Besedilo je torej slovenski prevod ene od mnogih predelav svetniških legend. Iz naslovnih idr. podatkov je moč razbrati naslednje. Kot naslov prvotnega dela se omenja v rokopisu *Legenda sanctorum* kapucina Dionizija Luksemburškega (Dionysius von Luxemburg, 1652–1703), predikatorja renske province kapucinskega reda. Dejansko gre verjetno za njegovo delo *Neue Legend der Heiligen* (Frankfurt, 1684). V slovenskem prevodu – čeravno posredno in v predelavi – srečujemo torej že drugo besedilo tega vplivnega, zelo branega baročnega pisca. Dionizijev knjižni prvenec *Leben Antikristi* (Frankfurt, 1682), ki je bil še v 18. stoletju nekajkrat ponatisnjen, še večkrat pa prepisan,² je prevedel oz. predelal naš bukovnik Matija Žegar že vsaj leta 1767 na Koroškem, nakar so Žegarjev rokopis prepisovali ali dopolnjevali še drugi bukovniški in kmečki pisci, tako da se je besedilo razširilo v rokopisih tudi na Gorenjsko in v osrednjeslovenski prostor. Dionizija se je zaradi te knjige oprijela oznaka – tako njegov biograf Bonaventura von Mehr OFM Cap – da velja za enega zadnjih predstavnikov srednjeveške profetične tradicije. Podoben srednjeveški spekulativen

značaj pa imajo tudi druga njegova asketična, hagiografsko-legendarna in homiletična dela, priljubljena in razširjena v mnogih izdajah, napisana »v sproščenem, ljudskem slogu s čudovito svežino [...] katerega ton še danes lahko velja kot vzor jezikovno-ustvarjalne pramoči.« (von Mehr 735)

Potem, ko je Dionizij leta 1703 umrl kot gvardijan konventa v Cochemu, je njegov hagiografski *Legend* močno predelal in razširil sobrat Martin Cochemski ter ga izdal z naslovom *Legenden der Heiligen* (Augsburg 1705). Zdaj se je knjiga razširila s še večjim nizom izdaj in ponatisov.³ Dovoljenje je datirano Moguntiae (Mainz), 6. Sept. 1717. Prevod v rokopisu je narejen po izdaji iz leta 1723.⁴ V predgovoru p. Martin Cochemski tudi pove, kako je izvirnik predelal, ko pravi, da je »te latinski legent sraunau inu poprau, na velko krajah pobullhau, velku zhistu maihineh legentou vunpuftou, inu na meft taiftih nekolku vezhi inu sapapadliuſhi noterpoftaviu. fategavolo kir te vezhi tal teh suetnikou fſgol marterniki fo bili. Kir fem jes na mefti taistih vfeforte fpovednike inu Devize, po katireh exempelnah sa njiemi priti ſamoremo noterpoftaviu.« Pri tem je nejasno, kaj pomeni »te latinski legent«. Prvotno delo, ki ga je napisal Dionizij Luxemburški, je namreč izšlo v nemščini; možno pa je, da je tudi to temeljilo na kakšni predlogi – morda latinski, ki jo tu omenja Martin Cochemski. Ko ta avtor pravi, da je besedilo *na velko krajah pobullhau*, gre to razumeti v smislu baročne polihistske vednosti ob upoštevanju drugih tedaj veljavnih besedilnih *auctoritas*, uveljavljenih vse od visokega srednjega veka dalje.

Kapucin Martin Cochemski (Martin von Cochem, 1634–1712), dejanski avtor predelave in torej nemškega izvirnika, je bil ob koncu 17. stoletja znamenit asketični ljudski pisatelj. Rojen je bil 1634 v Cochemu na Mosli; ime rojstnega kraja je po kapucinski oz. frančiškanski navadi obdržal kot svoj priimek – zato Cochemski ali Kohemski, kakor se je pri nas ustalilo zapisovanje tega imena. V dušnem pastirstvu je Cochemski intenzivno deloval v raznih krajih, mdr. v Trierju, Mainzu, Passauu, Linzu in Pragi, zlasti kot pridigar in spovednik. Pozidal je tudi več cerkva, uničenih med tridesetletno vojno. Toda njegov glavni dar je bila beseda: napisal je vrsto poljudno-teoloških in asketičnih del, ki so izšla v visokih nakladah in so postale t. i. ljudske knjige (Volksbücher) nemškega baroka. »Martin velja za enega najpomembnejših ljudskih in vzgojeslovnih piscev novega veka. Njegovih najmanj 24 velikih publikacij je izhajalo in se širilo – kljub negativnemu odnosu razsvetljenstva – še vse v 20. stoletje v visokih nakladah, v različnih oblikah in pod pogosto spremenjenimi naslovi. (Kasper 1423) Njegova dela so dosegla tako veliko priljubljenost, ker je znal versko vsebino podajati z vedro literarno govorico in, kakor se izraža starejša leksikografija, »z velikim poznavanjem človeškega srca«; v njegovih delih se združujejo »najčistejše teološko spoznanje s poezijo in otroško preprostostjo.« (Kaulen 926)

Eno od štirih glavnih del p. Martina so tudi *Legenda sanctorum*, berila o svetnikih, prevedena v našem rokopisu. Omenili smo že, da je celo v naslovu povedano, da je besedilo močno predelano. Prvotni poudarek Dionizija Luxemburškega na mučencih, torej zelo zgodnjih svetnikih, je dopolnil z mnogimi hagiografijami »spovednikov in raznih devic« – kar kaže na nedvomen odmik Cochemskega od snovi pozne antike in premik v srednji vek, kjer prevladujeta čudežno in spiritualno nad empiričnim, s tem pa se, kakor bomo videli, okrepi element specifične duhovne, mistične pripovedi. Prvotna Dionizijeva knjiga mi ni bila dosegljiva, toda najsi ravno je v nji pisal o mučencih, to gotovo niso bile prvotne poznoantične hagiografije, ki so se še zgledevale pri rimskem biografu Svetoniju, ampak prek dolge srednjeveške dobe posredovane in preoblikovane legende. Verjetno se torej ne motimo veliko, če predvidevamo, da so se mogli pri obeh avtorjih – tako Dioniziju kakor Martinu – elementi legendarnosti, čudežnega in malone fantastičnega nemoteno uveljaviti v polnem razmahu.

Vsak življenjepis svetnika se konča z navedbo vira, ki pove, od kod je bila snov vzeta ali vsaj na kaj se pisec sklicuje. Besedilo za 1. januar, denimo, s katerim se knjiga začne, *tu shiuljenje te f: devixe Euprofinae*, ima kot vir navedeno: *ex vitis patrum libro I*, kar je lahko referenca na več renesančnih izdaj⁵ ali še zgodnejše rokopise. Naslednje berilo: *Te drugi dan vianabtnika – Tu shiuljenje tega f: Appata Odilonis* se konča z navedbo: *Ex primo Thomo de actis Sanctorum R. P. Bollandi* – ta vita je torej zajeta iz ene zgodnjih bollandističnih izdaj. Besedilo za 5. junij – sv. Bonifacij – pa ima opazko: *Surius ad diem V Junij*, se pravi, da se sklicuje na Lavrencija Surijskega,⁶ njegovi življenjepisi svetnikov so v zgodovini hagiografije znameniti zlasti po tem, da je Surijski pod vplivom humanizma obnovil slogovno odličnost hagiografskih pripovedi. (Oliger 452) Za 20. junij, god papeža Silverija, ima rkp. na str. 967 referenco *Baronius ad diem et Anum Krijiti 540* – gre za znamenito delo tako eklesiastičnega kakor modernega zgodovinopisja nasploh, *Annales ecclesiastici*, ki jih je napisal kardinal Cesare Baronius (1538–1607) itn. Vsako berilo v tem rokopisu je torej tekst, za katerim stojijo še drugi teksti iz obsežne krščanske tradicije premišljevanja in češčenja »teh ljubih prijateljev božjih«, kakor se izraža slovenska baročna govorica.

Slovensko rokopisno besedilo

Kdo je besedilo prevedel v slovenščino, za zdaj ni ugotovljeno. Sketov sklep, da je bil to lahko predvsem Ožbalt Gutsman (1727–1790), je verjeten, ni pa gotov. Nekaj verjetnosti mu jemlje tudi dejstvo, da si je Gutsman načeloma prizadeval za vseslovenski, knjižni jezik in tako tudi pisal – z določenimi koroškimi prilagoditvami. Naš rokopis pa vsebuje mnoge zelo

izrazite narečne prvine. Vsekakor bi utegnil to in še katero knjigo znamenitega redovnega sobrata prevesti tudi kdo iz kroga celovških kapucinov, ki so bili v mestu že od 1644.⁷ Leta 1725 je v celovškem požaru njihov samostan pogorel in razumno je domnevati, da so po tem kapucini intenzivneje obnavljali svoje pisne pripomočke za pastoralo. Kakšne prevajalčeve opombe ni zaslediti. Vprašanje o avtorstvu ostaja zato odprto.

Rokopis obsega, kakor tudi nemški izvornik, 181 življenjepisov svetnikov – za vsak dan v letu od novega leta do konca junija. To pomeni, da obsega rokopis na 1032 straneh polovico celotnega Cochemovega dela; o prevodu druge polovice ne vemo ničesar. Vsekakor je rokopis čistopis, popolnoma pripravljen za tisk. Vsaka »legenda«, tj. berilo o svetniku, ima nadnaslov, ki določa dan v mesecu, na katerega se bere; tu je uporabljeno koroško ime za mesec januar – *vienabtnik*⁸ (legende za prve štiri dni januarja), od str. 28, tj. od petega dne tega meseca dalje *profenz*, nato *Februar*, *März*, *April*, *Maj*, *Juni*.

S temi 181 hagiografijami je v slovenski jezik prvokrat vstopil obsežen korpus pripovedi in legend, ki so stoletja dolgo napajale evropsko kulturo in katerih motivi in teme pogosto segajo v davnino, celo v predkrščansko dobo. Ti so se v ljudski domišljiji na raznolike načine povezovali med seboj in s prvinami resničnega historičnega sveta. Hippolyte Delehaye je zato v svojem temeljnem delu uvodoma podrobno ločil pojme *pripoved*, *historia*, *legenda* in *mit*. Za hagiografsko legendo je po tej opredelitvi bistveno, da je v njenem temelju neki resnični, historični element, ki ga bolj ali manj obdajajo in celo preoblikujejo fantazijske prvine. Če je ljudska fantazija točne historične prvine povsem izrinila, govorimo o čisti *pripovedi*, zgodbi ali celo romanu. Če pa je ljudska pripoved privzela mnogo historičnih primesi, lahko govorimo o *historiji*. Velika večina poznoantičnih in srednjeveških hagiografskih pripovedi pa v raznih vzorcih in stopnjah združuje oboje – in to so hagiografske *legende*. (Delehaye, *The Legends* 8–10) Eden od značilnih primerov, ki jih navaja Delehaye, je legenda o svetem Lucijanu Antiohijskem, mučencu iz 4. stoletja. Prvotno, dokumentarno pričevanje o njem je stvarno in kratko poročilo, da je bil ubit zaradi vere v Kristusa. Toda ljudska pripoved je njegovo smrt preoblikovala tako, da naj bi vojaki svetniku po mučenju privezali kamen in ga vrgli v morje; po 14 dneh naj bi delfin svetnikovo truplo prinesel na obrežje in ob svetniku poginil. Delehaye meni, da v tej pripovedi ni težko prepoznati literarnega motiva delfina kot prijatelja ali zaveznika človeka, ki ga je moč zaslediti v antični literaturi pri Melicertu, Hesiodu idr. (*The Legends* 194) Historični temelj – mučeništvo sv. Lucijana – je tu obdano z antično mitološko snovjo in njeno simboliko.

Oglejmo si, v kako raznolikih razmerjih med historičnim in fantazijskim se izrazita dve *legendi* iz našega rokopisa.

Legenda za tretji januar – *Ta tretki dan vienabtnika* pripoveduje *tu shiulenje te f: Diviže Appolinaris*. Zgodbo lahko povzamemo tako. Rimski cesar Antemius, ki je vladal v letu 467, je imel dve hčeri – *dbie zberi*. Ena je bila obsedena od hudiča, druga pa, *Apollinaris imenuvana*, zelo verna. Ta prosi očeta, naj ji dovoli obiskati svete kraje Kristusovega življenja, in na tem potovanju pride v Egipt, kjer obišče grobove mučencev. Tam moli in se priporoči njihovi priprošnji za Božjo pomoč. Nato si skrivaj priskrbi meniško obleko in pobegne k puščavnikom. Med njih vstopi kot brat Dorotej. Njen predstojnik je bil sv. Makarij. Obsedeno sestro doma hudič muči bolj in bolj; cesar jo pošlje v Egipt k pobožnim menihom; tam jo privedejo prav v šotor brata Doroteja; ta se brani, toda naposled mora moliti za ozdravljenje, in Bog usliši molitev, izžene hudiča. Princesa sestre ni spoznala, vesela se vrne domov k cesarju. Hudič pa se maščuje, ozdravljeni sestri naredi veliko oteklino, kakor bi bila noseča; cesarju rečejo, da je s hčerjo občeval prav tisti menih, ki jo je ozdravil. Cesar se razsrđi in pošlje vojake po brata Dotoreja. Ko ga privedejo pred cesarja, zahteva brat Dorotej, da govorijo na samem – in Apolinaris se da staršem spoznati, medtem ko moli za sestro in njena oteklina hipoma izgine. Doživijo trenutek srečnega snidenja, pa tudi skorajšnjega slovesa: Apolinaris se želi vrniti v Egipt k svojim menihom; ti brata Doroteja sprejmemo s častmi – in šele, ko umre, se razodene, da je bil ženska, kar brate presune s posebnim spoštovanjem:

»na tue fo se preštrahili inu vpijejo is guafno shtimo: zbast bodi tabe Kristus Jesus, kair ti velku skrivneh suelizhasth. Suet Macari se jazbhudi, da njemu Bug ni refodeu [resnice o br. Doroteju]. Bug pa pravi k njemu, na sazbhudi se zbres tue, inu mu refodie nja zelo shiulenje.« (Legent, 24)

Morda se tej lepi, mestoma napeto komponirani literarni pripovedi pozna, da je prevzeta, kakor že omenjeno, iz zbirke Lavrencija Surijskega, ki si je prizadeval za višjo slogovno in literarno formo svetniških legend. Toda če jo pregledamo s podatki in merili Delehayeve hagiografike, je to čista *pripoved*, ki komajda vsebuje zrno historičnega gradiva. Dve takšni zrna sta v nji: rimski cesar Anthemius je resnično vladal v letu 467 AD in tudi sv. Makarij Egiptovski je ne le resnična oseba, marveč visoki vzor svetega puščavniškega življenja. Toda živel je v 4. stoletju in je umrl pred letom 400. Cesar Antemius je imel le eno hčer, ki nima nobene zveze z osebama te zgodbe. Po Delehayu je vir zgodbe o sv. Apolinaris legenda o sv. Pelagiji Antiohijski. Sv. Janez Krizostom v eni svojih homilij kratko in realistično poroča o njeni mučeniški preizkušnji: Pelagija je bila še neporočena deklica, devica; k nji so bili poslani vojaki, naj jo s silo odvedejo, da bi darovala poganskim bogovom. Ker je vedela, da jo čaka med drugim tudi onečaščenje, ko ne bo hotela darovati, je Pelagija vojake prosila, naj ji dovolijo, da

se odene v svoja najlepša oblačila. To so ji pustili. V tem se Pelagija vzpne na streho domače hiše in se od tam vrže v morje in umre. Antiohijska Cerkev jo je častila kot mučenko za vero. Toda ljudski domišljiji ta trpka, jasna zgodba ni zadoščala. Z imenom svete Pelagije je povezala zgodbo neke plesalke, morda prostitutke, ki se je v določenem trenutku spokorila; odpotovala naj bi v Jeruzalem in preoblečena kot menih Pelagij živela v domnevni votlini pod Oljsko goro ostro spokorniško življenje. Ta *pripoved* – ne več *legenda* – je skoraj povsem zbrisala resnično žitje svete Pelagije in dobila še mnoge literarne preobrazbe, ker je prevzela priljubljeni motiv zamaskirane ženske iz antične literature.⁹ Zgodba naše Apolinaris naj bi bila le »literarna replika« te poznoantične zgodbe o sv. Pelagiji. (Delehaye, *The Legends* 203) Sklepni namig v zgodbi, da naj bi Bog sv. Makariju sam razodel celotno svetničino zgodbo, pa nima zveze s pozno antiko, marveč je pripovedni dodatek srednjega veka, ko se svetniki naravno gibljejo v mističnem svetu ter zaupno in neposredno občujejo z Bogom, Božjo Materjo in drugimi svetniki. – Po vsem tem bi lahko sklenili, da je zgodba o sv. Apolinaris (in še katera) že druga, sekundarna obdelava enega od poznoantičnih literarnih motivov, ki s tem berilom v slovenščini 18. stoletja prvič vstopa v slovensko literaturo.

Drugi primer iz našega *Legenta* je berilo za 17. februar: *Tu sbiulenje tiga f: Spovednika inu Piefarja Theophila*.¹⁰ Njegova zgodba, ki se nam kmalu zazdi nekam znana, je kratko taka. V času Karla Velikega je v Adeni v Ciliciji živel pobožen duhovnik Teofil. V višji cerkveni službi je skrbel za vdove in sirote ter pomagal ubogim. Zaradi čistega duhovnega življenja so ga duhovniki izvolili za škofa. Toda Teofil zaradi ponižnosti ni hotel sprejeti škofovske palice in duhovniki so izvolili drugega moža za škofa. Ta pa je Teofila odstavil z njegove arhidiakonske službe. To ga je močno potrlo. Krivico je dolgo ponižno prenašal. Toda hudič mu je vztrajno vsiljeval misel na krivico in nevrednost novega škofa. »*Temu prgovorjenju tiga peklenskiga Satana stori Theophilus sizet v sazhetku supernu*.¹¹ *On pa neha*¹² *pozhasu to gift inu to jeso noi gnufobo v njega Serze noter trofit. Inu k sbliednjemo je on biu od hudizha pregnantan*.«¹³ (*Legent* 265) Teofil sklene, da bo svojega nasprotnika pregnal. Poišče čarovnika, ki je bil Jud, in ga prosi za pomoč. Čarovnik obljubi pomoč, naslednjo noč naj pride Teofil k njemu in ga bo peljal k svojemu gospodarju. Ono noč pride, Jud ga pelje ven, poduči ga, naj se ne ustraši in ne naredi križa pred sabo, najsi bo videl kar koli; Teofil vse to obljubi. Tedaj se prikaže sprevod v razkošnih črnih oblačilih z lučmi v rokah, sledi usodni zaplet pripovedi:

Oni ftopijo fraven enega Trona kaker is velkem vpitjam, na katierem en fuo imeniten vaivodar fedi [...] Te häbräar perjame tiga Theophila per rokeh, inu

ga pela k temu peklenskemu vaivodarju, katieri k temu Judu rezhe: Zhemu fi ti tiga zhloveka fem k nam perpelau? On odgovori; fa tega volo, kir je on od fuoiga skofa odrinjan biu po nedoushnem, inu vashe pomuezhi potrebuje. Tadei rezhe te hudizh: Kaku mo jes ozhem pomagat, kir on fuoimu Bogu flushi? Al on ozhe pa moi flushaunik biti, tako mo ozhem pomagat, da bi on vezhi guant kaker poprei imeu, ja, zhres fuoiga shkofa bo on gofpodovau. Te hudobni haebrear se oberne h Theophilo, inu rezhe: al ste shlishali kar je vam rezheno bovo. Theophil odgovori: Jes Sem hlushau, ko pomaite mene,¹⁴ kar mene vkashete, tue ozhem ftoriti. Te nesrezhni zhlovek je bil od guautji¹⁵ osflepen, da je on temu fürшту k nogam padou, inu ga ponishnu kushne, noi ga stanovitno prosi. Tedai je te Satan hbraearju rekou: al on fataji tega Sÿnu Marie, kaker te druge is fuebo vred, kar jes sourashem? Tue more on pismo storiti; on bo vse od mene prejeu, kar vunsha noi sheli. Theophilus tadei odgovori: Jes ozhem vfe ftoriti, kar mi vkashe, da bi jes le faduebou, kar pogerjem. (*Legent* 266 ss.)

Ko Teofil tako klone, napiše listino, s katero se podvrže hudiču. Hudič ga nato poljubi na usta in objame. Potlej se potek dogodkov spremeni: škof takoj sprejme Teofila nazaj v upravno službo in ga obda s še večjimi častmi. Toda spomin na listino, s katero se je zavezal hudiču, mu ne da miru. V ostrem kesanju začne Teofil 40-dnevni post in prosi milosti Mati Božjo. Ta se mu res prikaže in ga sprva pokara zaradi zatajitve, toda z njeno pomočjo in težko pokoro je pakt s hudičem izničen.

To legendo, morda kar *pripoved* o sv. Teofilu, prepoznamo kot prapodobo legende o doktorju Faustu. Njeno ozadje je zelo bogato, obsega razne legendarne hagiografske variante, ki segajo vse do legende o sv. Ciprijanu Antiohijskem (Delehaye, *The Legends* 63) in patriarhu Teofilu iz Adane (Remry), ki naj bi pred spreobrnjenjem čarala s pomočjo demonov. V naši pripovedi o sv. Teofilu skorajda ni pristnih historičnih drobcev: pripoved je postavljena v dobo Karla Velikega, torej kar za 500 let pozneje od prvotne legende o patriarhu Teofilu, medtem in pozneje pa se je vsekakor bistveno razvila. V podobni obliki, kakor jo srečamo v našem rokopisu – že s posredovanjem Božje matere Marije – jo je zajel tudi srednjeveški mirakel, dramska pripoved *Le Miracle de Théophile*, ki jo je v 13. stoletju napisal severnofrancoski trouvère Rutebeuf. *Dober Legent teh Suetnikov* jo je vsekakor prvi privedel v slovensko literaturo.

Odprte smeri

Dotaknili smo se torej le same kodikološke podstave tega slovenskega baročnega rokopisa, nakazali nekaj konceptualnih vprašanj, ki se odpirajo v razmerju med hagiografsko metodo in literarno vedo, in v tej smeri podali dva motivna primera, ki v sebi skrivata daljšo tematsko in pripovedno izročilo, razpeto med pozno antiko in zgodnjim novim vekom.

Ni potrebno, a naj bo vendarle omenjeno, da odpira *Dober Legenteh Suetnikov* celo vrsto raziskav, ki se jih tu namenoma nismo dotaknili. Najprej bi bilo treba najti izvirno izdajo nemške predloge iz 1723 in poizvedeti kaj več o tem, kako je p. Martin Cochemski predelal legende p. Dionizija Luxemburškega. S slovenističnega gledišča je poleg vprašanja o avtorstvu rokopisa in o zgodnjem koroškem prevajalcu pomembna jezikoslovna raziskava o razmerju med narečnim in knjižnim v jeziku rokopisa. Širšim primerjalnim ter tematološkim izhodiščem nudi veliko gradiva 179 legend, ki jih tu nismo omenjali.

Sklep

Rokopis Koroškega deželnega arhiva v Celovcu s signaturo HV 9/39 obsega 1032 gosto, lepopisno popisanih strani besedila, ki je edini znani prevod svetniških legend nekdanjega znamenitega baročnega kapucinskega pisatelja Martina Cochemskega v slovenski jezik. Prevod, ki je verjetno najobsežnejše slovensko rokopisno besedilo, je nastal sredi 18. stoletja po eni od mnogih izdaj *Legenden der Heiligen*.

Če upoštevamo sodobno hagiografsko metodo, se nam – z gledišča literarne vede – to slovensko baročno besedilo razkrije kot obsežen korpus motivov in tem, pripovedi in legend, ki so bile posredovane iz pozne antike v srednji vek, se v njem preobražale in naposled dosegle moderno dobo. Kot primer sta bili nakazani zgodba o sveti Apolinari in zgodba o svetem Teofilu. Prva se povezuje z motivom zakrinkane ali preoblečene ženske, druga pa se dotika legendarnega sklopa, ki je zaradi Goethejeve drame postal znan kot legenda o doktorju Faustu. Rokopis obsega 181 hagiografij, ki so povzete po zgodnejših, zlasti renesančnih hagiografskih zbirkah, zato mnoge od njih skrivajo zanimiv sklop literarnih motivov.

Toda če bi v hagiografski literaturi videli le igro menjave motivov in tem ter njihovih kombinacij, ki povsem zgrešili dejanski pomen tega slovenskega prevoda kakor tudi nemškega izvirnika ter njegovih starejših predlog. Čeravno je ta literatura vsebovala kopico podob in pripovedi, ki so čisto literarne, fantazijske in s historičnimi osebami svetnikov v nekaterih primerih nimajo veliko zveze, je kljub temu hagiografska literatura omogočala – tako po vsebini kakor kvantiteti – izjemno bralsko recepcijo: bralcem je de facto omogočala izkustvo svetega, izkustvo numinoznega in božjega. Dasiravno so mnoge legende vsebovale kopico fantazijskih snovi, so s svojo imaginativno močjo na bralce vendarle učinkovale kot duhovna katarza in srečanje s svetim. Prav to pa potrjuje njihov prevladujoči literarni značaj. Zaradi tega so bile legende o krščanskih svetnikih

dolga stoletja najbolj priljubljeno ljudsko branje. Tudi naš koroški *Dober Legent teh Suetnikov*, povsem izgotovljen za tisk, bi postal nadvse priljubljeno branje, če mu usoda, tako se zdi, ne bi preprečila poti do tiskane knjige.

OPOMBE

¹ Grafenauer ni omenil, kje je rkp. videl. Imel sem srečo, da sem lahko omembo naslova in signaturo tega rkp zasledil v spisu zgodovinarja Alfreda Ogrisa o sloveniki v Koroškem deželnem arhivu v Clcu (Ogris 302).

² Prim. Ogrisove navedbe o nemških rkp. prepisih Dionizijevega Antikrista (Ogris 1998, 450).

³ Prepisani imprimatur mdr. pravi o izvorniku: »... ab Martino Cochemenſi revifum et auctum, domino Carolo Josepho Bencard Bibliopolae Colonienſi per antecedentes quinque annos jam elapsos confeffum, ad illos decem annos extendo«. Sklepiti smemo torej: izmed teh, za katere je imel dovoljenje knjigarnar, tj. založnik Bencard v Kölnu, je prva izdaja nastala leta 1712, knjigarnar je dobil dovoljenje za prodajo za pet let, nato mu je bilo leta 1717 dovoljenje podaljšano za deset let.

⁴ Doslej te izdaje nisem mogel najti v katalogih. Dostopna mi je bila münchenska izdaja iz 1741; njena naslovna stran, predgovor Cochemskega in razporeditev snovi se povsem ujemajo z našim rokopisom, zato lahko predvidevamo, da gre za (večidel) nespremenjen ponatis. Kolikor se sklicujem na nemški izvornik, se sklicujem na to izdajo. Delo pa je bilo večkrat ponatisnjeno še v 19. stoletju.

⁵ Morda bi bila to lahko izdaja *Vitae sanctorum patrum* v 8. zv. renesančnega škofa in učenjaka Luigija Lippomana (1500–1559), predhodnika Surijskega in bollandistov.

⁶ Laurentius Surius, 1522–1578, nemški kartuzijan in cerkveni zgodovinar, hagiograf, znan zlasti po zbirki življenjepisov svetnikov v več knjigah *De probatis sanctorum historiis*, ki je izhajala v Kölnu 1570–1577. Surijski naj bi se bil rodil kot protestant in ga je v katolištvo uvedel sv. Peter Kanizij, avtor katekizma, ki ga je v slovenščino 1615 prevedel naš Čandek.

⁷ V obeh primerih pa je sila nenavadna prevajalčeva pomota na naslovni strani, kjer je podatek o pripadnosti prvotnega avtorja renski provinci, »der Rheinischen Provinz Capuciner«, preveden kot »tiga zbilstiga Provinza Capuzinarja«. Gre namreč za vrstico tik pod glavnim naslovom, koder se v baročnih knjigah vselej pojavljajo eklesiastični in honorifični nazivi. Izurjen, razgledan pisec, kakršen je bil jezuit Ožbald Gutschmann, bi se skorajda ne mogel tako zmotiti. Takšno napako bi prej pripisali navdušenemu, toda manj izkušenemu novicu – še verjetneje pa s kapucinskim redom povezanemu laiku (morda tretjeredniku).

⁸ V nekaterih koroških narečjih pomeni *vienabtnik* tudi mesec december.

⁹ Denimo iz Heliodorja, če ne omenjamo toposa preobleke ali lažnega videza iz mitoloških zgodb o grških bogovih.

¹⁰ Danes tega svetnika ni več v liturgičnem koledarju.

¹¹ *stori v fajbetku supernu* – se v začetku upira, zoperstavi.

¹² *neha* – Pleteršnik, 2): pusti.

¹³ *preguantan* – premagan.

¹⁴ *ko pomait mene* – koj mi pomagajte.

¹⁵ *od guantji* – od moči.

VIRI

Koroški deželni arhiv v Celovcu, HV 9/39, Dober Legent teh Suetnikov. Rkp.
Martin von Cochem: *Verbesserte Legend Der Heiligen Das ist: Eine schöne, klare, und anmüthige Beschreibung des Lebens, Leydens und Sterbens Von den lieben Heiligen Gottes Auf alle und jede Täg des gantzen Jahrs [...]* München und Mindelheim: Fuirer, 1741.

LITERATURA

- Curtius, Ernst Robert. *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Prev. Tomo Virk. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2002.
- Delehaye, Hippolyte. »Hagiography.« *The Catholic Encyclopedia*. 7. New York: Robert Appleton Company, 1910. Splet 7. 8. 2011. <<http://www.newadvent.org/cathen/07106b.htm>>
- — —. *The Legends of the Saints: An Introduction to Hagiography*. 1907. Reprinted University of Notre Dame Press, 1961.
- Grafenauer, Ivan. *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Mohorjeva družba, 1973. Splet 10. 8. 2011. <<http://www.fordham.edu/halsall/basis/delehaye-legends.asp>>
- Kasper, Walter, ur. *Lexicon für Theologie und Kirche*. 6. Herder, 1997. 1423.
- Kaulen, Franz, ur. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Enzyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*. 8. Freiburg im Breisgau: Herder'sche Verlagshandlung, 924–926.
- Oliger, Livario. »Agiografia.« *Enciclopedia Cattolica*. Città del Vaticano: Ente per l'Enciclopedia cattolica e per il libro cattolico, 1948. 449–454.
- Ogris, Alfred. »Slovenica v Koroškem deželnem arhivu.« *Arhivi* 27. 2 (2004): 295–306.
- — —. »Woher stammte der Kärntner ‚bukovnik‘ Matthias Schegar / Matija Žegar?« *Carinthia* 1. 188 (1998): 445–463.
- Onnis, Pia: »Legenda aurea.« *Kindlers Literaturlexicon*. IV. Zürich: Kindler Verlag, 1968. 1131.
- Mehr OFM Cap, Bonaventura von: »Dionysius von Luxemburg.« *Neue Deutsche Biographie* 3 (1957): 735. Splet 12. 8. 2011. <http://www.deutsche-biographie.de/pnd100108253.html>>
- Remy, Arthur F.J. »Literary or Profane Legends.« *The Catholic Encyclopedia*. 9. New York: Robert Appleton Company, 1910. Splet 14. 8. 2011. <<http://www.newadvent.org/cathen/09121a.htm>>
- Sket, Jakob: »Legende Martina Cochemskega v slovenskem prevodu.« *Kres. Poučen in znanstven list*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1886. 171–176.
- Smolik, Marijan: »Pregled slovenskega hagiografskega slovstva.« *Zbornik ob sedemdesletnici Franceta Bernika*. Ur. Jože Pogačnik. Ljubljana: ZRC SAZU, 1997. 497–514.

The *Legenda sanctorum* in Slovenian Translation: An Eighteenth-Century Manuscript

Key words: hagiography / Carinthia / Baroque / legends of the saints / Slovenian translations / Martin von Cochem

Studies in early Slovenian literature indicate that hagiographic writings seem to be a semi-literary genre that first made its appearance in small booklets at the end of the eighteenth century. However, manuscript HV 9/39, kept in the Carinthian Provincial Archives in Klagenfurt/Celovec and entitled *Dober Legent teh Suetnikov* (The Good Legend of the Saints), is a comprehensive text of 1,032 dense handwritten pages containing 181 hagiographic stories of the saints. This is the first translation and rearrangement of substantive hagiographic literature in Slovenian and it dates from between 1750 and 1775.

The original German text is entitled *Legenden der Heiligen* (Legends of the Saints; 1705). The author of the original was the German Capuchin friar Martin of Cochem (1634–1712), a very popular religious writer. The original itself is one in a series of elaborations and rearrangements of hagiographic texts, originating from the oral traditions of late Antiquity and receiving strong modifications up to the late Medieval period. The leading figure of modern scholarly hagiography, Hippolyte Delehaye, following the Bollandist tradition, introduced a strict distinction between what in the lives of the saints can be proved using historical sources and what can be considered elements of folk imagination, oral tradition, and even literary fiction.

Following Delehaye's hagiographic method, an eighteenth-century manuscript such as Ms HV 9/39 can be rediscovered in a new light. Many legends reveal strong fictional elements and traits. From this point of view, this comprehensive hagiographic collection proves to be an interesting corpus of themes, motifs, and tales that entered Slovenian language and literature for the first time in this unique and unexpected way.

Avgust 2011